

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

QARABAĞ ŞİVƏLƏRİNİN LEKSİKASI

İxtisas: 5706.01 – Azərbaycan dili

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Hümbət Məmməd oğlu Məmmədov**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Sumqayıt – 2025

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Müasir Azərbaycan dili kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, professor
İbrahim Məhəmməd oğlu Bayramov

Rəsmi opponetlər: filologiya elmləri doktoru, professor
Sayahı Allahverdi qızı Sadıqova

filologiya elmləri doktoru, dosent
Aynur Famil qızı Paşayeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Günəl Baxşeyiş qızı Paşayeva

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Sumqayıt Dövlət Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.24 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri: Filologiya elmləri doktoru, dosent
Nigar Vəliş qızı İsgəndərova

Dissertasiya şurasının elmi katibi: Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Afət İlyas qızı Rəfiyeva

Elmi seminarın sədri: Filologiya elmləri doktoru, dosent
Əzəmət Murtuza oğlu Rüstəmov

İŞİN ÜMUMİ SƏCIYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 9 aprel 2013-cü il tarixində imzaladığı 2837 sayılı Sərəncamı ilə təsdiq etdiyi “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı”nın 6.3.5 bəndində dilimizin müxtəlif şivələrinin müasir dövrün tələblərinə müvafiq öyrənilməsinin təmin edilməsi məsələsi də nəzərdə tutulmuşdur.

“Dövlət Proqramı”nda nəzərdə tutulmuş həmin bəndin həyata keçirilməsi istiqamətində həm dilçilik nöqtəyi-nəzərindən, həm tarixi, həm də strateji baxımdan əhəmiyyətli olan Qarabağın dialekt sisteminin müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq tədqiq edilməsi Azərbaycan dilçiliyinin ən aktual məsələlərindən biridir.

Azərbaycan torpaqlarının 20 faizindən çoxu 30 ilə yaxın düşmən tapdağı altında qalmışdır. Erməni təcavüzkarları qəsb etdikləri Azərbaycan–türk torpaqlarından yerli əhalinin qovulmasına nail olmuş, sürətli şəkildə coğrafi məkanlarımızın adlarının erməniləşdirilməsinə çalışmışlar. Əslində bu, çoxdan başlanmış bir prosesin yekunu olmuşdur. Coğrafi adlarımızı silməklə ermənilər tarixi silməyə nail ola bilməzlər, çünki həmin tarixi əks etdirən milli və əcnəbi alimlərin, tədqiqatçıların, coğrafiyaşünasların yazdıqları mənbələr vardır.

Tədqiq edilmiş mövzunun aktuallığı ondan ibarətdir ki, Azərbaycan dilində dialektal leksikanın linqvokulturoloji xarakteristikası müxtəlif parametrlər əsasında müəyyən edilmişdir. Eyni zamanda Qarabağın dialekt leksikasının semantik, funksional cəhətləri, omonimliyi, sinonimliyi, antonimliyi, terminoloji xüsusiyyətləri və digər cəhətləri araşdırmaya cəlb edilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, tədqiqata cəlb edilən Azərbaycan dilinin Qarabağ şivələrində bu qrupa daxil olan sözlərin böyük tarixi keçmişi vardır.

Dissertasiyada Azərbaycan dilinin Qarabağ şivələrində leksik faktların struktur-semantik xüsusiyyətləri və etnolinqvistik təhlili, Qarabağ şivələrində sözlərin məna qrupları, frazeoloji fondun koqnitiv təhlili kimi məsələlər diqqət mərkəzində olmuş, sistemli şəkildə tədqiq edilmişdir.

2018-ci ildə Mingəçevir Dövlət Universitetinin tələbələrinin hazırladığı “Azərbaycan dilinin Qarabağ şivələrinin lüğət tərkibi” adlı topluda 3711 söz üzərində araşdırma aparılsa da, ərazinin dialektoloji materialının yenidən toplanması, say etibarı ilə daha çox sözü əhatə edən lüğətin hazırlanması məsələsi də qarşıda duran vacib problemlərdən hesab edilə bilər. Mövzunun aktuallığı həm də ondan ibarətdir ki, linqvistlərin obrazlılıq probleminə, obrazlılıq yaradan vasitələrə həm sistematik şəkildə, həm də ayrılıqda tədqiqinə, dialektizmlərin iştirakı ilə düzələn məcazlara marağını təmin edir. Güman edirik ki, insan həyatının bütün sahələrinə nüfuz edən dialektizmlər və onların törəmələri linqvokulturoloqların, linqvofolkloristlərin tədqiqat obyektinə çevriləcəkdir.

Dissertasiyanın I fəslinin II paragrafında mövzunun işlənmə dərəcəsini əks etdirən Ağdam, Ağcabədi, Cəbrayıl, Füzuli, Yevlax, Zəngilan və s. şivələrə həsr olunmuş tədqiqatlar haqqında ətraflı məlumat verilmişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı Azərbaycan dilinin Qərb qrupu dialektinə daxil olan Qarabağ şivələridir. Qarabağ şivələrinin tematik söz qrupları, leksik-semantik xüsusiyyətləri, onların omonimlik, sinonimlik və antonimliyi, Qarabağ şivələrinin frazeologiyası kimi məsələlər tədqiqatın predmetini təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dilimizin lüğət tərkibinin xüsusi hissəsini təşkil edən Qarabağ şivələrinin kəmiyyət və struktur-semantik variativliyini nəzərə almadan onların spesifik cəhətlərinin müəyyən edilməsi, yayılma areallarının müəyyən edilməsi, leksik-semantik sistemində çoxmənalığın, omonim, sinonim, antonimlik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi və frazeoloji fondunun koqnitiv təhlil edilməsidir. Məqsəd, Azərbaycan dilinin Qarabağ şivələrinin linqvistik xüsusiyyətlərinin hərtərəfli, müqayisəli təhlilə cəlb edilməsidir. Qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

-Ümumi dialektoloji anlayışlar haqqında ümumiləşdirmələr aparmaq;

-Azərbaycan dilinin Qarabağ şivələrinin tədqiqi məsələlərini ümumiləşdirərək münasibət bildirmək;

-Qarabağ şivələrinin Azərbaycan dilinin dialektlər sistemində yerini və mövqeyini müəyyənləşdirmək;

-Qarabağ şivələrinin struktur cəhətlərini, müxtəlif arealarda onlarda baş verən semantik dəyişkənliyini öyrənmək;

-Qarabağ şivələrində leksik faktların struktur-semantik xüsusiyyətlərini araşdırmaq və etnolinqvistik təhlil etmək;

-Qarabağ şivələrinin leksik-semantik sistemində omonimlərin, sinonimlərin, antonimlərin mövqeyi və yayılma areallarını öyrənmək;

-Yemək adları, geyim adları, xalq təbabəti leksikası, məişət və mərasim leksikası, oyun adları, təsərrüfat sahələri leksikasına daxil olan heyvandarlıq, əkinçilik, bostançılıq və bağçılıq leksikasını təsnif etmək;

-Qarabağ şivələrində frazeoloji fondu koqnitiv təhlilə cəlb etmək;

-İntensiv işlənən dialektizm tərkibli obrazlı birləşmələrin paradiqmasını müəyyənləşdirmək və s.

Tədqiqatın metodları. Müqayisəli təhlillər zamanı tarixi-müqayisəli, müqayisəli-tutuşdurma, təsviri metodlardan, eyni zamanda müşahidə metodundan, dilçilik coğrafiyası-areal metoddan istifadə edilmişdir. Tədqiqat zamanı dialektoloji lüğətlərdən, informatorlardan toplanmış materiallardan, Qarabağ şivələri ilə bağlı yazılmış əsərlərdən, ədəbi dilin müxtəlif dövrlərinə dair bədii mətnlərdən, folklor nümunələrindən mənbə kimi istifadə edilmişdir.

Müdafiyə çıxarılan əsas müddəalar:

-Qarabağın tarixi-coğrafiyası və etnik tərkibi kimi Qarabağ şivələri də qədim tarixə malikdir;

-Yerli və əcnəbi tədqiqatçıların tədqiqatlarında Qarabağ şivələrinə münasibət və təsnifat problemi, areal dilçilik metodu baxımından Qarabağ şivələrinin yaxın və uzaq areallarının müəyyənləşdirilməsi;

-Tematik söz qruplarının ümumqarabağ kontekstində cəmlənməsi, müəyyən sahə leksikasının materialları sisteməlik bölgü əsasında peşə-sənət sahələrinə uyğun bölgüdə şərh;

-Qarabağ şivələrində sözlərin məna qruplarının tədqiqi müəyyən morfoloji üsul ilə aparılmaqla sözlərin izahında qədim

leksik laylar da aşkar edilir. Azərbaycan dilinin digər şivələri və eləcə də türk dillərinin dialektləri və eyni zamanda ədəbi dilləri ilə paralellərin aparılması tədqiqatın müddəalarını genişləndirir;

-Folklor materialları və klassik ədəbiyyatla əlaqələr kontekstində Qarabağ şivələrinin şərhı;

-Qarabağ şivələrinin leksik vahidləri əsasında yaranmış frazeoloji birləşmələrin, frazaların semantik təsnifatı onların formal-semantik mütəşəkkillik prinsipi üzrə qurulmasının əsas göstəricilərindən biridir;

-Frazeoloji birləşmənin tərkibində dialektizm həm referent, həm agent (üzv) ola bilər, həm də söz birləşməsi ilə ifadə edilmiş obrazlı ifadənin tərkibinə daxil ola bilər;

-Azərbaycan dilinin Qarabağ şivələrində dialektizmlərin funksional özünəməxsusluğu onun obrazlı ifadənin tərkibindəki yeri ilə müəyyən edilir. Dialekt – referent nominativ funksiyası, dialekt – agent işə simvolik funksiyası yerinə yetirir;

-Dialektik obyektin fiziki, emosional və qiymətləndirici xassələri nisbətən insan və ya digər obyektə əsasən müəyyənləşir: dialektik obraz, əsasən antropometrik olur;

-Qarabağ şivələri dil daşıyıcılarının tarixini, eyni zamanda dilin tarixini əks etdirən ən etibarlı mənbələrdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Azərbaycan dilinin Qarabağ şivələrinin linqvokulturoloji-müqayisəli təhlilinə həsr edilmiş ilk tədqiqat əsəridir. Dissertasiya Qarabağ şivələrinə daxil olan leksik dialektizmlərin, onların iştirakı ilə yaranan obrazlı ifadələrin, frazeologizmlərin tədqiq edilməsi ilə yanaşı, şivələrin leksik sisteminin Azərbaycan dilinin digər dialektlərinin leksikası, frazeologiyası ilə müqayisəli təhlilinə həsr edilmiş ilk sistemli araşdırmaadır.

İlk dəfə olaraq bizim tədqiqat işimizdə Qarabağ şivələrində leksik faktların struktur-semantik xüsusiyyətləri öyrənilmiş, etnolinqvistik təhlilə cəlb edilmişdir. Yemək adları, geyim adları, xalq təbabəti leksikası, məişət və mərasim leksikası, oyun adları, heyvandarlıq, əkinçilik, bostançılıq leksikası, Qarabağ şivələrinin terminoloji və qeyri-terminoloji leksikası, frazeologiyası koqnitiv

tədqiqata cəlb edilmiş, sistemli şəkildə araşdırılmış, paralelləri, arealları müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya Azərbaycan dilində dialekt və şivələrin linqvistik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə həsr edildiyi üçün nəzəri və praktik cəhətdən əhəmiyyətlidir.

Tədqiqatın nəticələrindən dialektoloji lüğətlərin yazılmasında, Azərbaycan dilinin leksikologiya, semasiologiyası ilə bağlı problemlərin araşdırılmasında, eyni zamanda Azərbaycan dialektologiyası ilə bağlı aparılan tədqiqatlarda və bununla yanaşı, tədqiqatın materiallarından “Azərbaycan dilinin tarixi”, “Azərbaycan dialektologiyası” fənlərinin tədrisi və bu fənlərə aid tərtib edilən tədris proqramlarında da istifadə ediləcəyinə əminik. Aparılan araşdırma, əldə edilmiş nəticələr linqvokulturoloji səciyyə daşdığı üçün tədqiqat işinin müddəa və nəticələrindən linqvokulturologiya, etnokulturologiya ilə bağlı fənlərin tədrisində də istifadə edilməsi məqsədəuyğundur.

Aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqatın əsas məzmunu Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının qeydiyyatında olan müxtəlif respublika əhəmiyyətli elmi məcmuələrdə, eləcə də ölkə xaricində nəşr olunmuş məqalə və tezislərdə öz əksini tapmışdır. Müəllif Azərbaycan dilçiliyinin müxtəlif problemləri ilə bağlı respublika və beynəlxalq səviyyəli elmi-nəzəri konfranslarda, ADPU-nun və digər təhsil müəssisələrinin təşkil etdiyi seminarlarda iştirakçı olmuş, öz mülahizələrini bölüşdüyü dilçi-alimlərin məsləhət və tövsiyələrindən yararlanmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Müasir Azərbaycan dili kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş – 5 səhifə (9252 işarə), tədqiqatın əsasını təşkil edən üç fəsil (I fəsil – 55 səhifə (98929 işarə), II fəsil – 40 səhifə (69344 işarə), III fəsil – 35 səhifə (61384 işarə)), nəticə – 3 səhifə (5258 işarə), istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından – 14 səhifə və əlavələrdən ibarət

olmaqla 155 səhifədir. Dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi 244167-dir.

DİSSERTASIYA İŞİNİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi, tədqiqatın obyektı, tədqiqatın predimetı, tədqiqatın məqsədi və vəzifələri, tədqiqatın elmi yeniliyi, tədqiqatın mənbəyi, tədqiqatın metodları, tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar, tədqiqatın aprobeiası, tədqiqatın quruluşu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın **I fəslı** “**Qarabağ şivələrinin tədqiqi tarixi və tematik söz qrupları**” adlanır.

I fəslin “**Qarabağın tarixi – coğrafiyası və etnik tərkibi**” adlı I paraqrafında göstərilir ki, “Qarabağ Azərbaycanda tarixi vilayətdir. Kiçik Qafqaz dağlarından başlayaraq, Kür - Araz çayları ortasındakı əraziləri əhatə edir”¹.

Qarabağ adının mənşəyi Azərbaycan dilində geniş işləkliyə malik olan, “qara” sifətindən və “bağ” ismindən əmələ gəlmişdir. Türk dillərində qaranın rəngdən əlavə, “böyük”, “tünd”, “sıx”, “qalın” və başqa anlamları da var. *Bu baxımdan “Qarabağ” toponim kimi “böyük bağ”, “qalın bağ”, “sıx bağ”, “səfəli bağ” və b. k. mənalar kəsb edir. “Qarabağın ərazisi eramızdan əvvəl IV və eramızın VIII əsrində mövcud olan Albaniya dövlətinin sərhədləri daxilində idi”². Qarabağ adına ilk dəfə Elxanilər dövlətinin baş vəziri olmuş Fəzlullah Rəşidəddinin “Came ət-təvarix” adlı əsərində rast gəlirik. O, “1284-cü ildə baş vermiş hadisələrdən danışarkən bu adı “Arran Qarabağı” formasında işlətməmişdir”. Hətta qatı erməni şovinisti S.Lisian “Qarabağ toponomik adının təhlilini erməni mənşəyinə deyil, alban mənşəyinə daha yaxın olduğunu təsdiqləyir”³. Ermənilər “Arsax” adını erməniləşdirməyə çalışsalar da bu toponim birmənalı*

---

¹ Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası: [10 cildə]. – Bakı, c. 3. – 1979. – s. 45

² Mahmudov, Y.M. Qarabağ: Real tarix, faktlar, sənədlər. / Y.M.Mahmudov, K.K.Şükürov. – Bakı: Təhsil, – 2005. – s. 16

³ Öhmədova, E.İ. Azərbaycanın Qarabağ bölgəsinin siyasi tarixi və tarixi coğrafiyası. /tarix elm. nam. dis./ – Bakı: – 2008. – s. 15, 103

olaraq, türkmənşəli Sak və Skif etnonimi ilə bağlıdır. Tədqiqatçıların fikrincə, “*Arsak*” adı *türkcə ər və sak yaxud da art (dağlıq ərazi, yüksəklik) və Sak komponentlərindən meydana gəlib*”⁴. İgid, qoçaq saklar və ya dağlıq ərazidə, yüksəklikdə yaşayan saklar anlamında izah oluna bilər.

“*Kür-Araz çayları arasında yerləşən sakların ərazisi ilk dəfə Strabonun əsərində Sakasena adlandırılmışdır*”⁵.

“Ərəb xilafəti dövründə Qarabağın inzibati mərkəzi olan Bərdə “bölgənin Bağdadı” adlandırılırdı”. İbn Hövqəl yazırdı: “*Bərdə Arranın anası, (paytaxtı) və bu yerlərin ən yaxşısıdır...*”⁶.

1590-cı ildən sonra Osmanlıların ələ keçirdiyi Azərbaycan torpaqlarında yaratdıqları dörd inzibati vahiddən biri də Gəncə – Qarabağ əyaləti olmuşdur. “1593-cü ildə Osmanlının dövlət məmurları tərəfindən tərtib edilmiş “Gəncə-Qarabağ əyalətinin icmal dəftəri”ndə 36 nahiyənin cəm olduğu 7 sancaq qeyd edilmişdir”⁷.

Bu paraqrafda “Türkmənçay” (1828) müqaviləsindən sonra ermənilərin Qarabağ ərazisinə köçürülməsinə və Qarabağın Azərbaycan torpağı kimi rus imperiyasına birləşdirilməsini qanuniləşdirən “Kürəkçay” (1805) müqavilələrinə toxunulur. Sonrakı mərhələdə ermənilərin torpaq iddiaları ilə işğalçılıq siyasəti və nəticədə, Müzəffər ordumuzun bu işğala son verməsi kimi hadisələrin xronologiyası ardıcılıqla verilir.

I fəslin II paraqrafı “**Azərbaycan dilinin dialekt sistemində Qarabağ şivələrinin yeri və mövqeyi, Qarabağ şivələrinin tədqiqi tarixi**” adlanır. Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrinin təsnifatı ilə

---

⁴ Dədəyev, B.M. Qarabağ 99 sualda / B.Dədəyev, C.Mahmudov, Ş. Əbilov. – Bakı: –2014. – s.13

⁵ Qeybullayev, Q.Ə. Qarabağ: [Etnik və siyasi tarixinə dair] /Q.Ə.Qeybullayev. – Bakı: Elm, –1990. – s. 60

⁶ Kazımov, Q.Ş. Azərbaycan dilinin tarixi (Ən qədim dövrlərdən XIII əsrə qədər) / Q.Ş.Kazımov. – Bakı: Təhsil, –2003. – s. 434

⁷ Gəncə-Qarabağ əyalətinin icmal dəftəri / tərtib ed. T.Nəcəfli – Bakı: Çarşıoğlu, –2010. – s. 372

bağlı tarixən müxtəlif fikirlər meydana çıxmışdır. Azərbaycan dilinin şivələri haqqında ilk mənbə olan M.Kazımbəyin “Türk-tatar dilinin qrammatikası” əsərindən başlamış, K.Foyun, N.İ.Aşmarinin bu sahədə fəaliyyəti qeyd edilmiş və digər tərəfdən, F.Köçərlinin, F.Köprülünün, M.Şirəliyevin, Əmirpurun, S.Talıbxanbəylinin, R.Rüstəmovun, A.Hüseynovun, E.Əzizovun və başqalarının Azərbaycan dilinin şivələri, onların təsnifatı haqqında fikirlərinə münasibət bildirilmişdir.

Təqdim etdiyimiz təsnifatların müxtəlifliyi bir daha onu sübut edir ki, dialektlərimizin dəqiq, sistemli şəkildə toplanması, tədqiq və təsnif edilməsi çağdaş Azərbaycan dilçiliyinin ən mühüm problemlərindən biridir.

“XVII-XVIII əsrlərdən Qarabağ dialekti xüsusiyyətlərinin ədəbi dilə nüfuzu ilə ahəng qanunu ardıcılışı, əcnəbi leksik-qrammatik faktlar ədəbi dildən sıxışdırılır və xalq danışığı dilinə meyil artır; danışığı - folklor üslubu aparıcı üsluba çevrilir, dialektfövqü Qarabağ xüsusiyyətləri diqqəti cəlb edir”⁸.

“Hələ 1930-cu ildə qarabağlı həkim Saleh Axundovun – Quzanlının “Azərtürkcə yeni dolu sözlük” lüğəti əlyazma şəklində sıralanmışdır. Bu lüğətdə Qarabağ şivələrinə mənsub on səkkiz min (18000) söz toplanmış və əlifba sırası ilə düzülmüşdür”⁹.

Həmişə tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olan Qarabağ şivələri Şuşalı Ceyhun Hacıbəylinin 1933-cü ildə tanınmış türkoloq – A.N.Samoyloviçin istiqamətləndirməsi ilə çap etdirdiyi “Qarabağ dialekti və folkloru” adlı tədqiqatı Qarabağ bölgəsindən cəm edilmiş folklor materialları olsa da “Giriş” hissəsində Qarabağ şivələrinin fonetik mənzərəsi sərgilənmiş və Qarabağ şivələrinə aid sözləri müəyyən qruplar üzrə sıralamışdır¹⁰.

---

⁸ Hacıyev, T.İ. Ədəbi dil tarixi [Təşəkkül dövrü] / T.İ.Hacıyev. – Bakı: – ADU, – 1976. – s. 55-56

⁹ Xəlilov, B.Ə. Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası. / B.Ə.Xəlilov. – Bakı: Nurlan, – 2008. – s. 309

¹⁰ Hacıbəyli, C. Qarabağın dialekti və folkloru [Qafqaz Azərbaycanı]. / C.Hacıbəyli. – Bakı: Ozan, – 1999. – 48 s.

Qarabağ şivələri haqqındakı tədqiqat işlərindən biri də P.Ağayevin 1951-ci ildə “Azərbaycan dilinin Qarabağ dialekti (Ağdam şivələri)” mövzusunda müdafiə etdiyi namizədlik dissertasiyasıdır¹¹.

Tofiq Hacıyev 1962-ci ildə “Azərbaycan dilinin Cəbrayıl şivəsi” mövzusunda müdafiə etdiyi namizədlik dissertasiyasında “*Qərb və cənub ləhcələrinin hüdudlarınının Cəbrayıl şivəsində birləşdiyini, Cəbrayıl şivəsinin keçid mövqeyi*” tutduğunu qeyd edir^{12,13}.

Füzuli rayonunun şivələri İ.M.Məmmədov tərəfindən tədqiq olunmuşdur. Tədqiqatçı “Qaryagin şivələri” adlı monoqrafiyasının leksikologiya bölməsini 6 başlıqda təqdim etmişdir. Müəllif fikrini ədəbi dildə yun məfhumu üçün bir ad mövcud olduğu halda, *Qaryagin şivələrində növ və rənginə görə yunun iyirmi ikiyə qədər müxtəlif adının olması ilə əsaslandırır*¹⁴.

Zəngilan şivəsini S.Behbudov “Azərbaycan dilinin Zəngilan şivəsi” adlı tədqiqatında namizədlik dissertasiyası səviyyəsində tədqiq etmişdir. İşin leksika bölməsində qohumluq terminlərinə aid maraqlı dil faktları qeyd edilmişdir. Tədqiqatın arxaizmlər bölməsində Zəngilan şivəsində işlənən “*şəşdəməx*” sözü açmaq mənasında işlədildiyi göstərilir. Məs., “- *Qolları şəşdiyip ma: sarı gəlmə, sənnən aranı qırmuşam*”¹⁵.

Qubadlı şivəsi R.Abbasova tərəfindən tədqiq edilmiş, “Azərbaycan dilinin Qubadlı şivəsi” monoqrafiyası çap olunmuşdur¹⁶.

Ağcabədi rayon şivələrini İ.Quliyev tərəfindən “Azərbaycan dilinin Ağcabədi rayon şivələri” adlı namizədlik dissertasiyası

---

¹¹ Агаев, П.Д. Карабахский диалект азербайджанского языка (говоры Агдамского района): /автор. дис. канд. фил.наук. / – Москва: 1951. – 24 с.

¹² Hacıyev, T.İ. Seçilmiş əsərləri./ T.İ.Hacıyev. – Bakı: Elm, – c.3. – 2018. – s.8

¹³ Hacıyev, T.İ. Azərbaycan dilinin Cəbrayıl şivəsi. /fil. elm. nam. dis./ – Bakı: – 1967. – 436 s.

¹⁴ Məmmədov, İ.M. Qaryagin şivələrinin leksik xüsusiyyətləri. // – Bakı: S.M.Kirov adına ADU-nun elmi əsərləri, –1957. – s. 119-133.

¹⁵ Behbudov, S.M. Azərbaycan dilinin Zəngilan şivəsi. /Fil elm.nam dis./ – Bakı: – 1966. – s. 252, 259

¹⁶ Abbasova, R.A. Azərbaycan dilinin Qubadlı şivələri. / R.A.Abbasova. – Bakı: Çinar – Çap, – 2006. – 204 s.

səviyyəsində tədqiq edilmişdir. Dissertasiyadakı nümunələri nəzərdən keçirdikdə, aşağıdakı fikrə gəlirik: Füzuli və Ağdam rayon şivələrində rast gəldiyimiz *gahgir eləməx'* (bir iş üçün dayana-dayana getmək, girəvə axtarmaq və s.) birləşməsi Ağcabədi şivəsində at yerışı adı kimi verilmiş “gahgir” yerişlə (dayana-dayana yeriş) semantik uyğunluq təşkil edir¹⁷.

Qarabağ şivələrinin müəyyən bir hissəsinin tədqiqinə yönələn tədqiqat işlərindən biri də E.İ.Allahverdiyevin “Qarabağ dialektinin əfşar şivəsi” adlı namizədlik dissertasiyasıdır. Müəllif arxaik sözlər bəhsində *aynı* sözünün Əfşar şivəsində “*ayılmaq, sağalmağa başlamaq, yaxşılaşmaq*” mənalarında işləndiyini qeyd edir¹⁸.

Coğrafi mövqeyi və dialektoloji xüsusiyyətlərinə görə bir hissəsi Qarabağ şivələrinə daxil olan Yevlax şivəsi N.Həsənova tərəfindən “Azərbaycan dilinin Yevlax şivələrinin leksikası” mövzusunda fəlsəfə doktoru dissertasiyası səviyyəsində araşdırılmışdır. “Yevlaxın Kür–Araz ovalığının şimal-qərbində olması, 1963-cü ildə rayonun ləğv edilərək ərazisinin Ağdaş, Bərdə və Goranboy rayonlarına birləşdirilməsi; cənub-qərbdən Tərtər rayonu ilə sərhədlənməsi və K.T.Ramazanov “Qarabağ dialekti” (1972) mövzusunda elmi-tədqiqat işinin yazılması üçün Yevlaxın 8 kəndindən dialektoloji material toplaması”¹⁹. kimi amilləri nəzərə alıb, Yevlax şivələrinin bir hissəsinin Qarabağ şivələrinə aid olması fikrindəyik və təqdim etdiyimiz dissertasiyamızda Yevlax şivələrinə daha çox Qarabağ şivələrinin yaxın arealları və son sərhədi kimi yanaşılmışdır.

I fəslin III paragrafi “**Qarabağ şivələrinin tematik söz qrupları**” adlanır. Qarabağ bölgəsi əsrlər boyu müstəqil etno – mədəni və tarixi etnoqrafik bölgə kimi özünün spesifikasına, məhəlli-lokal xüsusiyyətlərinə, mədəniyyət və məişət tərzinin özünəməxsus-

---

¹⁷ Quliyev, İ.K. Azərbaycan dilinin Ağcabədi rayonu şivələri. /filologiya elmləri namizədi dis./ – Bakı. 1978. – 211 s.

¹⁸ Allahverdiyev, E.İ. Qarabağ dialektinin Əfşar şivəsi:/ filologiya üzrə elmlər namzədi dis./ – Bakı, 1995. – s. 156

¹⁹ Həsənova, N.E. Azərbaycan dilinin Yevlax şivələrinin leksikası. / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı: 2010. – s.8

luğuna görə Azərbaycanın digər tarixi – etnoqrafik bölgələri arasında xüsusi yer tutmuşdur.

Azərbaycanda etnoqrafik məlumatların toplanması elmi şəkildə XIX əsrdən başlasa da, bu elm sahəsinin sistemli öyrənilməsinə son dövrlər başlanmışdır.

Bütün bu deyilən fikirləri yakunlaşdıraraq, Qarabağ şivələrinin etnoqrafik leksikasını tematik söz qrupları şəklində təqdim olunmasını uyğun hesab edir və aşağıdakı tematik bölgüdə verilməsini məqbul hesab edirik:

I fəslin III paragrafının birinci bəndi “Geyim adları” adlanır. Geyim mədəniyyətinin böyük təkamül və inkişaf yolu keçməsinə xalqın yaradıcı əməyinin, empirik bilik və təcrübəsinin nəsildən-nəslə əmanət kimi ötürülən peşə-sənət vərdişlərinin rolu da inkaredilməzdir. Mütəxəssislərin fikrincə, “*geyim mədəniyyətinin əsası e.ə 40 – e.ə 25-ci minilliklərə təsadüf edir. İstifadəsinə görə geyimlər bürüncək, sarıq, örtmə və geymə kimi fərqli variantlarda olmuşdur*”²⁰. Dissertasiyada geyimlər: qadın geyimləri, kişi geyimləri və uşaq geyimlərinə bölünmüşdür. Görkəmli maarifçi alim H.B.Zərdabi ilk dəfə olaraq xalq geyimlərimizin: “*alt paltar*”; “*uşaq paltarı*”; “*səfər paltarı*”; “*yuxu və yatacaq paltarı*”ndan ibarət hazırlandığını qeyd etmişdir²¹. Qarabağın qadın geyimləri həmişə *alt paltarı* və *üst paltarı* adları ilə iki növdə olmuşdur. Qadınların baş geyimləri iki yerə ayrılır: *geymə (qoyma) və bağlama (örtmə)*. Birinci qrup baş geyimlərinə *tac, təsək, çutqu, araqçın, dingə*; ikinci qrupa isə fərqli ölçülərdə və müxtəlif adlarla adlandırılan *ləçəklər, çalmalar, kələğayılar, şallar, örpəklər, rübənd, papaqqabağı, çadra, çarşab, duvaq, tırna, qıyqac və s. aiddir*. Azərbaycanın bütün etnoqrafik bölgələrini əhatə edən və heyvandarlıqla məşğul olanların üst geyim tipi olan yapıncıdan da geniş istifadə olunurdu. Yapıncı Muğan bölgəsində “*bürüncək*”, Qarabağda isə “*kəpənək*” adlandırılır. “*Tipinə, keyfiyyətinə və müxtəlif sosial zümrələrin geyimi baxımından “Yapıncının “Qabardini” (tüksüz), “Knyazı”*

---

²⁰ Qarabağ geyimləri [Kataloq]. /Tərtib edən: F.Vəliyev, G. Abdulova. – Bakı: Elmin İnkişafı Fondu, – 2016. – 352 s.

²¹ Zərdabi, H.B. Seçilmiş əsərləri./Tərtib edən və qeydlər: Z.B.Göyüşov. – Bakı: Azərnəşr, –1960. – s. 446-448

(saçaqlı) və “Qartı” (çoban yapıncısı) olmaqla üç tipi yayılmışdır”²².

Tədqiq etdiyimiz bölgənin kişi əhalisinin istifadə etdiyi ayaq geyimlərinin müxtəlif növləri olmuşdur: “çarıq, başmaq, dübəndi, uzunboğaz çəkmə (xrom çəkmə), çust, məst, corab, patava, dolaq, badiş və s. “ülgü” adlanan qəlib, biçim əsasında tikilirdi”.²³ Ülgü sözü ül+gü hissələrinin birləşməsidir. Süngü < sün + gü, görgü > güz + gü sözləri də həmin modelə uyğundur²⁴.

Geyimlərə əlavə olunan bəzək elementləri və əməli əhəmiyyətli əşyaların tədqiqinə də dissertasiyada toxunulmuşdur.

I fəslin III paragrafının 2-ci bəndi “Yemək adları” adlanır. Qarabağ şivələrinə aid yemək adlarını dissertasiyanın verdiyi imkanlar çərçivəsində əhatə etmək üçün aşağıdakı bölgüdə təqdim etməyi qarşımıza məqsəd qoymuşuq:

1. Süd və süd məhsulları ilə hazırlanan yeməklər;
2. Undan hazırlanan yeməklər, çörək və şirniyyat adları;
3. Ət ilə hazırlanan yeməklər;
4. Bitki, meyvə-tərəvəzdən və yumurtadan hazırlanan yeməklər.

I fəslin III paragrafının 3-cü bəndi. “Xalq təbabəti leksikası (xəstəlik adları və müalicə vasitələri)” adlanır. Tibbin hələ tam inkişaf etmədiyi, dava-dərmanın az olduğu bir dövrdə insanlar öz zəkaları və Allahın insanlara bəxş etdiyi otlar, bitkilər və müxtəlif türkəçarələr vasitəsilə xəstəliklərdən qorunmağa çalışmışlar. Həmin xəstəliklərdən bəzilərini qeyd etmək olar: qızdırma //qara qızdırma, pişməcə, qonax (göz xəstəliyi) öskürək // göy öskürək, sarılıx, irinli yaralar, saç tökülməsi, qızılca, buru (ishal), cələ və s. Dissertasiyada xəstəlik adları aşağıdakı şəkildə qruplaşdırılmışdır: 1. İnsan xəstəlikləri ilə bağlı sözlər; 2. Heyvan xəstəlikləri ilə bağlı sözlər.

---

²²Qarabağ geyimləri [Kataloq]. /Tərtib edən: F.Vəliyev, G. Abdulova. –Bakı: Elmin İnkişafı Fondu, –2016. – s. 63-64

²³ Qarabağ geyimləri [Kataloq]. / Tərtib edən: F.Vəliyev, G. Abdulova. –Bakı: Elmin İnkişafı Fondu, –2016. – s. 68

²⁴Əhmədov B.B. Azərbaycan dili şivələrində fonosemantik söz yaradıcılığı / B.Əhmədov. – Bakı: – 1994. – s. 90-91

I fəslin III paraqrafının dördüncü bəndi “Məişət və mərasim leksikası” adlanır. Ev və mətbəxdə işlənən əşyalar – qab-qacaq adları adlanan hissəsində ev avadanlıqlarından, mətbəxdə işlənən əşyalardan və müxtəlif əşyalardan danışıılır. Mərasimlərlə bağlı olan sözlər, yas, toy, nişan və elçiliklə bağlı olan sözlər, adqoyma və digər mərasimlərlə bağlı olan sözlərə bölünür. Qarabağ şivələrində mərasim leksikasına aid olan “bəlgə” sözü də işlənəməkdədir. Bu sözün “*digər mənaları ilə yanaşı, qız evinin razılığı alındıqdan sonra qıza oğlan evindən göndərilən kiçik nişan mənası da var*”²⁵.

I fəslin III paraqrafının beşinci bəndi “Oyun adları” adlanır. Bu bənddə Qarabağda rast gəlinən oyun adları Azərbaycanın digər bölgələri, hətta digər türkdilli xalqlarda da işlənir. Qarabağ şivələrində həm cümlə tipli, həm də söz birləşməsi şəklində olan oyun adlarına rast gəlirik. Qarabağ şivələrində rast gəlinən aşağıdakı sözləri - oyun adlarını nümunə göstərmək olar: artıma, birheydi, helləmə, gözbağlıca, cızagirmə, siçan-pişix', gəlin-gəlin, aşığ-aşığ, gizlinqaç // gizlənpaç, ənzəli və s. oyun adları müxtəlif variantlarda oynanılır. Nək-tək, mərə // qığmərə, həvəköşdü // mərəkədü, dirədöymə // dülədöymə // qəyişdöymə // qəyişdənçixma, süddü sümüx” (Zən ş.) kimi oyun adları isə Qarabağa məxsus olan oyunlardır.

I fəslin III paraqrafının 6-cı bəndi “Təsərrüfat leksikası” adlanır. Bu bənddə ərazinin təsərrüfat leksikasının peşə-sənətlə bağlı sözlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmağı uyğun hesab edirik:

- 1) heyvandarlıq leksikası;
- 2) əkinçilik. bostançılıq və bağçılıq leksikası.

Bu bənddə iribuynuzlu, xırdabuynuzlu heyvanların yaşına, cinsinə, rənginə, əlamətlərinə görə adları göstərilir və heyvandarlığın atçılıq, dəvəçilik, qoyunçuluq və digər sahələrinə də toxunulur, onlara məxsus sözlər verilir. Qoyunçuluqla bağlı: “quzu –2 ayadək, əmlix' – 6 aylıq quzudur. Əmlix' sözü əmmək feili ilə bağlıdır, hələ də süd əmməsini bildirir”²⁶. “*Toğlu // toxlu – 6 aydan sonra; şişək –*

---

²⁵ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti [A-Z]. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2007. – s. 50

²⁶ Шербак, А.М. Названия домашних и диких животных в тюркских языках. Историческое развитие лексики тюркских языков). / А.М.Шербак. – Москва. –АН. СССР. –1961. – с. 83

2 illik dişi qoyun; *əkə qoyun* – iki ildən sonra (dişi); *ö^əş // öyəş* - 3 illik erkək; qaradış – 3 ildən sonra (erkək); azman - 4 ildən sonra (erkək); heyis - 6 illik erkək; dızix // dızman –7 illik erkək qoyundur”²⁷; ²⁸.

Dəvəçiliklə bağlı bir sıra leksik vahidlərə rast gəlirik: “*nər – erkək dəvə; haçamã – iki hürgüclü dəvə; köşək – dəvənin balası*”²⁹.

Göstərilən nümunələr toplama materialları içərisindən seçilmiş və elmi mənbələrlə əsaslandırılmışdır.

Bu bənddə Qarabağ şivələrində *əkinçilik, bostançılıq və bağçılıq* sahələri ilə bağlı söz və ifadələr də tədqiq edilmişdir: vələ – yabanın götürdüyü qədər ot; püfə – xırda saman; xalı – əkin üçün yararlı yer; abdalqajı – arasında əkilməmiş yer qalan keyfiyyətsiz şum; xişdə – şum edilən sahənin bir hissəsində qalan əkilməmiş sahə; cizilləməx’ – malalamaq; köyšən // kəfşən – biçilib məhsulu yığılmış sahə; bilərcin –uzun balaca qovun; sineyvaz – uzun şirin qovun; ağ nabat – ağ qovun; xunu qarpız – uzun qarpız; mal qarpızı – qalınqabıq qarpız; “*çinburnu yelpənəx’ – çiçəyi düşməyən xiyar; külbəsər – yeməli nazik keyfiyyətli xiyar; hazarı - iri yumru ağ dənəli üzüm, dəvəgözü //dəvəözü; gəlinbarmağı, irşibaba, keçiməməsi və s. üzüm növlərinin adları; armud növlərindən: müsəmərik armudu – yayda yetişən armud, hadrud armudu – payızda yetişən armuddur*”³⁰. Bundan əlavə, nararmudu, daş armud, kirri armud // pas armud, abasbəyi, yay armudu, payız armudu kimi növləri var.

II fəsil “Qarabağ şivələrində sözlərin məna növləri” adlanır.

Qarabağ şivələrinin leksikasını struktur - semantik cəhətdən aşağıdakı qruplarda, ənənəvi bölgüyə uyğunlaşdırılmış şəkildə,

---

²⁷ Abbasova, R.A. Azərbaycan dilinin Qubadlı şivələri. / R.A.Abbasova. – Bakı: Çinar – Çap, – 2006. – s. 120

²⁸ Hacıyev, T.İ. Seçilmiş əsərləri./ T.İ.Hacıyev. – Bakı: Elm, – c.3. – 2018. – s.361

²⁹ Allahverdiyev, E.İ. Qarabağ dialektinin Əfşar şivəsi:/ filologiya üzrə elmlər namzədi dis./ – Bakı, 1995. – s. 144

³⁰ Behbudov, S.M. Azərbaycan dilinin Zəngilan şivəsi: /filologiya elmləri namizədi dis./ – Bakı, 1966. – s. 269

morfoloji və sintaktik yanaşma metodu tətbiq etməklə aparılmasını məqsədəuyğun hesab edirik.

II fəslin I paragrafı **“Qarabağ şivələrində çoxmənalılıq və omonimlik arasında keçid mövqeyində olan sözlər”** adlanır.

S.Cəfərov dilimizdəki çoxmənalılığın söz yaradıcılığı prosesində rolunu müəyyənləşdirmişdir. Həmin bölgüyə əsaslanıb Qarabağ şivələrində çoxmənalılıq və omonimlik arasında keçid mövqeyində olan sözlər qruplaşdırılır.

1. İsmə aid çoxmənalı sözlər: miz, kilkə, çux`, ajıtmalı, alafa, bağanax, boygöruncəyi, bedaha, ayıfındığı, day, dinquluş, irçal, xaşa, əlardan, nəmi, nor, pencə, padış, silbiş, siñir, dərman, və s.

2. Sifətə aid çoxmənalı sözlər: əyrimçə, tutqallı, tutaşix, diri, mor, mozu, livə, şamatol, sital, döşüdülu, şərəmət, şırtı və s.

3. Feilə aid çoxmənalı sözlər: sammax, sırımmax, alımmax, ağmax, bab gəlməx`, bətdəməx`, bavar eləməx`, samlamax, sudur annamax, şırtılıx eləməx`, şitənməx, tavaziya tutmax, təpməx, tafırın tutmax, toxdamax, tisəx`ləməx`, to:uşu getməx`, uşqummax, çıtızdımax, daşdammax və s.

V.Solntsev qeyd edir ki, *“çoxmənalılıq və omonimlik kimi linqvistik hadisələri qovuşduran amil eyni fonetik qəlibdən yaranmış sözün bir neçə mənə yükünə malik olmasıdır”*³¹. Bu sözlərdə mənalararası bağlılıq və yoxluq o qədər də əhəmiyyət danışmır. Nitqdə çoxmənalı sözün (yaxud omonimin) təkcə bir mənası reallaşır.

Dissertasiyadan nümunələrə baxaq: *Bağanax* – 1. qoşadırnaqlı heyvanlarda iki dırnağın arası; 2. iki barmağın arası; 3. qılçaların bədənə birləşdiyi yer; *Bavar eləməx`* – 1.dözmək, davam gətirmək; 2.İnanmaq – *mən sa: bavar elədim* (Füzuli); *Çıtızdımax* – 1.damlatmaq, əlavə etmək – *çaya: cıqqanca lumu çıtızdı, yağlı yemisen*; 2. bir məsələ haqqında işarə etmək; *Tutaşix* – 1. sıx; 2. yanaşı, qoşa; 3. bir-birinə bağlı, əlaqədar; *Uşqummax* – 1. hürküb qaçmaq (*–at uşqundu*); 2. fısqırmaq, axmaq mənalarını yaradır

---

³¹ Солнцев, В.М. Язык как системно-структурное образование. / В.М. Солнцев. – Москва: Наука, –1977. – с. 256-257

(Cəbrayıl) (– *burnumnan qan uşqundu*). Bu paraqrafda əldə edilmiş nəticələr müəllifin aşağıdakı məqaləsində geniş şərh edilmişdir³².

II fəslin II paraqrafı **“Qarabağ şivələrinin leksik-semantik sistemində omonimlərin mövqeyi”** adlanır. Bu paraqrafda Qarabağ şivələrində topladığımız omonim sözlərin semantikasını göstərilir, etimoloji təhlillər aparılır, arealları qeyd edilir. Qarabağ şivələrində işlənən omonim sözlər tam aydın olsun deyə nitq hissələri baxımından da təsnif edilmişdir: 1. ismə aid; 2. sifətə aid; 3. feilə aid omonimlər. Göstərilən bölgünün hər birinə uyğun misallara diqqət edək:

İsmə aid: *“Al – bu söz M.Kaşğarının lüğətində iki mənada verilmişdir: 1.xanlara bayraq, dövlət adamlarının atlarına yəhər örtüyü düzəldən turuncu rəngdə bir qumaş; turuncu rəngə də “al” deyilir; 2. hiylə, fənd”*³³. Bu söz şivələrdə balaca alovlu tonqal, ocaq mənasında *“alanqu // yalanqu”* sözlərinin tərkib hissəsi kimi işlənmişdir;

“Kora – 1. Mıx // mismar anlamında Qərb qrupu dialekt və şivələrində geniş yayılmışdır (Ağdam, Tərtər); 2. təzə doğulmuş quzular saxlanılan yer (Cəbrayıl); 3. kin, ədavət –*Korası varmış dayna aldı* (Füzuli). Quba şivəsində bu söz *“topa”* mənasında işlənir”³⁴.

Taxta – 1. əkin sahəsinin müxtəlif məqsədlər üçün ayrılmış bərabər hissələri (Şuşa) – Həşim öz taxtasını şumlayur; 2. dağlıq ərazidə düzənlik hissə, otlaq sahəsi (Cəbrayıl, Ağdam, Laçın); 3. qadın üst geyimi olan tumanın və yorğan üzünün bərabər hissələri. – *Mənim qoçam altı taxda tuman gə^rdi* (Ağdam)³⁵.

---

³² Məmmədov, H.M. Azərbaycan dilinin Qarabağ şivələrində omonimlik ilə çoxmənalılıq arasında keçid mövqeyində duran sözlər və onların yayılma arealları // - Bakı: Sivilizasiya, - 2017. Cild 6, №4, - s.194 – 200

³³ Kaşğari, M. Divani lüğət-it-türk: [4 cildə] / Tərcümə edən və nəşrə hazırlayan: Ramiz Əskər. – Bakı: Ozan, – c. 2. – 2006. – s. 148

³⁴ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti [A-Z]. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2007. – s. 258

³⁵ Azərbaycan etnoqrafiyası: [3 cildə] / tərt. ed. T.Bünyadov – Bakı: Şərq-Qərb, c.1. – 2007. – s. 487

Sifətə aid: “*Qolay* - Qarabağ şivələrində: 1. pis; 2. asan; 3. yaxşı; 4. səmt, yön” kimi dörd mənasını göstərmişdir;³⁶

Zəllə – xəsis mənasında Şuşa, Ağdam, Ağdərə, Cəbrayıl şivələrində geniş işlənir –Zəllə adam dö:lətdi olur (Şuşa). Bu söz eyni mənada Qubadlı şivələrində də işlənir;³⁷ 2.“vəzəri” (Cəbrayıl); Zəngilan və Füzuli şivələrində isə “bərək” mənaları qeydə alınmışdır³⁸.

Feilə aid: *Qatmax* – 1. xəmir yoğurmaq; 2. Soyuğun təsirindən boyunda və kürəkdə bərkimə // quruma; 3. Qoşmaq – heyvanalara aid sözdür (dama qatmax, naxıra qatmax - H.M.);³⁹

Sınmax – 1. Soyumaq – beş-on günnən so: havalar sınajax; 2. incimək. – Sənin ö^ünkü hərəkətinən sohra, sənnən sımmışam (Füz.).

Şaxlamax – 1. baramaqurdunun barama sarıması üçün qurd saxlanan yerin üzərinə şax–ağac budaqları düzmək (Ağdam, Bərdə); 2. Həvəsləndirmək (Cəb.); 3. fəxr etmək⁴⁰. Bu sözün Füzuli şivəsində yonmaq, düzləşdirmək, hamarlamaq mənaları da qeydə alınmışdır.

II fəslin III paragrafı “**Qarabağ şivələrinin leksik-semantik sistemində sinonimlərin mövqeyi**” adlanır. Bu paragrafda da sinonimlər nitq hissələrinə görə təsniflənmişdir:

İsmə aid: kəmsix' // kəmsiy, çatı, bağ – kəndir, ip; salavey // salbey // salva // salvı // səlbə, tolamazdı – ağacdan meyvə salmaq və nəyinsə ardınca atılan əşya;

Sifətə aid: cılxa / süm / teyxa / lül – tamam, bütün; dakqa // lobbaz // dəbbə // kətəda // ədəbaz // forsdı // yekəxana –lovğa, təkəbbürlü; xıpar // gudu // tosmarax // gödəx` - balaca;

Feilə aid: əvdiməx' (tamamilə, təmiz yığmaq), boşaltmax, sıxarmax (son damcısını da tökmək); töx'məx', calamax, əmdərməx';

Zərfə aid: için-için // oğrun-oğrun // kortun-kortun – bu söz ocağın yanması zamanı istifadə edilir “daxilən // xəlvəti yanmaq

³⁶ Behbudov, S.M. Azərbaycan dili şivələrinin omonimlər lüğəti / S.M.Behbudov. – Bakı: Nurlan, –2003. – s. 121

³⁷ Abbasova, R.A. Azərbaycan dilinin Qubadlı şivələri. / R.A.Abbasova. – Bakı: Çinar – Çap, – 2006. – s. 200

³⁸ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti [A-Z]. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2007. – s. 557

³⁹ Azərbaycan dilinin Qarabağ və şərq Zəngəzur dialektoloji atlası / tərt. ed. K.İmamquliyeva, M.Məmmədov, K.Quliyeva – Bakı: Elm və təhsil, - 2022. – s. 43

⁴⁰ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti [A-Z]. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2007. – s. 454-455

anlamında işlədilir; “*barazdaynan // çarınnan // sirəmlə // civəynən // selqaynan // cıznan // sıraynan // vərənən - cərgə ilə*” (Füzuli)⁴¹.

Əvəzliyə aid: *nəmənə // nəmənəciyəz; hər küşdə // hər kəsən – hamı. – hər küşdə öz sözünün göycəyin de:r* (Füz.).

II fəslin IV paragrafı “**Qarabağ şivələrinin leksik-semantik sistemində antonimlərin mövqeyi**” adlanır.

Qarabağ şivələri leksikasında rast gəldiyimiz əksmənalı sözləri yaranmasına görə aşağıdakı bölgədə təqdim etməyi məqsəduyğun hesab edirik:

1. Hər iki qütbü şivə sözlərinin iştirakı ilə yaranan antonimlər;

2. Biri şivə, digəri ədəbi dilin materialı əsasında yaranan antonimlər

Anlayışlar arasındakı ziddiyyətin səthi və ya kəskin olması baxımından bəzən tərəflər müxtəlif quruluşlu olur. Bu xüsusiyyəti nəzərə alıb, Qarabağ şivələrindən topladığımız antonimləri strukturuna görə aşağıdakı şəkildə təqdim etməyi uyğun hesab edirik:

1. Sadə sözlərdən ibarət antonimlər;

2. Biri sadə, digəri düzəltmə və ya mürəkkəb sözlərdən ibarət olan antonimlər;

3. Hər ikisi düzəltmə sözlərdən ibarət olan antonimlər;

4. Komponentləri mürəkkəb sözlərdən ibarət olan antonimlər.

III Fəsil “Qarabağ şivələrinin frazeoloji fondunun koqnitiv təhlili” adlanır.

Artıq elm aləmində müəyyən edilmişdir ki, frazeoloji vahidlər: frazeoloji söz birləşmələri, ifadə və ibarələr, atalar sözləri, zərbi-məsəllər və s. mənsub olduğu xalqın etnik təfəkkürünün inkişafı, etnokulturologiyası, adət-ənənəsi ilə birbaşa əlaqədardır. Mövcud dissertasiyanın III fəslinin girişində frazeologiya və dialekt frazeologiyası haqqında dünya və Azərbaycan dilçiliyindəki mövcud fikirlər qeyd edilmiş ümumləşdirmələr aparılaraq bölgü təqdim edilmişdir. Dissertasiyada frazeoloji vahidlər əsas - nüvə komponentin hansı nitq hissəsinə aidiyi nəzərə alınaraq iki növə bölünür:

---

⁴¹ Məmmədov, İ. M. Qaryagin şivələrinin leksik xüsusiyyətləri. // – Bakı: S.M.Kirov adına ADU-nun elmi əsərləri, –1957. – s. 129

1.İsmi frazeoloji birləşmələr;

2.Feili frazeoloji birləşmələr.

III fəslin I paragrafı **“İsmi frazeoloji birləşmələr”** adlanır. Azərbaycan dilinin Qarabağ şivələrində ismi frazeoloji birləşmələrin aşağıdakı modellərinə rast gəlirik.

1.Birinci növ təyini söz birləşməsi şəklində.

*“Ağ torpax (Yevlax) – məhsuldar, münbit yer”*⁴². Qara yer (Cəbrayıl, Füzuli) – qəbir, məzar. – Bu ifadə eyni mənada başqa dialekt və şivələrimizdə də işlənir: - Səni qara yer yesin (Ağsu). Ağ yağış (Ağdam) – leysan. Bu ifadə Cəlilabad şivələrində də işlənir.

2. İkinci və üçüncü növ təyini söz birləşməsi şəklində.

Qarınənə xanası (Cəbrayıl)- qövsi-quzeh, göy qurşağı.

3. Mürəkkəb söz şəklində: ayıbalası, ağırəyaxlı, başıdümüx` (Şuşa).

4. Feili birləşmə şəklində:

Gün dağa dirənən vaxdı // dirənəndə (Ağdam), Şəvinix` çalan vaxtı // çalanda -şəvinix' çalanda bizə iki qonax gəldi.

5. Substantivləşmiş sifət şəklində: *Boylu* – hamilə (Ağcabədi, Ağdam, Bərdə, Yevlax) mənasını ifadə edir. Bu söz eyni mənada Yardımlı, Şəki, şivələrində də qeydə alınmışdır. *Boylu* sözü nominativ mənada *boylu-buxunlu*, böyük, qabaritli mənə yükünə malikdir. Göründüyü kimi “*boylu*” sözünün substantivləşərək *hamilə* mənasını ifadə etməsi *hamilə* qadının görünüşündə dəyişikliyin olması ilə əlaqədardır. Qarabağ şivələrində *boyuna* // *boynuna* uşaq düşmək ifadəsi aktiv işlənən frazeoloji vahiddir.

“Yüklü // yux'lı” sözü də substantivləşərək *hamilə* mənasını ifadə edir. Bu sözə “*Kitabi-Dədə Qorqud*” dastanında da rast gəlirik. *“Dastan” da həm insanla (...görklü, həlalım yüklü qodum, erkəkdir, qızındır, anı bilsəm), həm də heyvanla bağlı işlədilmişdir”*.⁴³

Dırnaqlı – işgüzar, bacarıqlı, qoçaq adam anlamında – *dırnaqlıları pambıxda qabaq vərdə düzmüşdülər ki, ləvərələr qabağa*

---

⁴² Behbudov, S.M. Azərbaycan dili şivələrinin frazeologiya lüğəti. / S.M.Behbudov. – Bakı: Elm və təhsil, –2011. – s. 19

⁴³Tanrıverdi, Ə. Kitabi-Dədə Qorqud un söz dünyası. / Ə.Tanrıverdi. – Bakı: Nurlan, – 2007. – s. 240-241

düşüf avlama eləmisinnər. (Füz. Aşağı Yağılıvənd k.); Sütünsuz – Allah, Tanrı mənasında işlədir. – *o göydə duran sutunsuza and olsun ku, mənim elmi-gumana xəbərim yoxdu* (Füzuli. İşıqlı k.).

III fəslin II paragrafi “**Feili frazeoloji birləşmələr**” adlanır.

Qarabağ şivələrindəki feili frazeoloji birləşmələrin çox hissəsi şəkildə Azərbaycan ədəbi dilindəki feili frazeoloji birləşmələrlə eyni olsa da, semantik cəhətdən onlardan müəyyən qədər fərqlənir. Qarabağ şivələrində feili frazeoloji vahidlər quruluş etibarilə aşağıdakı kimi təsnif edilmişdir:

1. Adlıq halda olan söz +feil sturukturlu frazeoloji vahidlər:

Arğac keçməx` - (Cəbrayıl, Füzuli) –fitnə-fəsad törətmək, araya münəqişə salmaq. - *Bu arğaş sənnən keşdi.*

Boğaz olmax` – 1. xəcalətli qalmaq, gözükölgəli qalmaq, borclu qalmaq (Cəbrayıl, Füzuli) – *İstəmirəm, qardaş, mənim başqasına boğaz olmağa təhrim yoxdu* (Füzuli). 2. Sünbüllənmək, sünbül açmağa başlamaq (əks.şiv). 3. Hamilə (daha çox heyvana aid edilir).

“Çin çəkməx` // vurmax – xalça, xurcun və s. toxuma məhsullarına naxış vurmaq (Cəbrayıl). -*Nabat xala gəbiyə yaxşı çin çəkir; - Zibeydə coraba qəşəx` çin vurur*”.

“Üqubət verməx` – əzab-əziyyət vermək (Şuşa). –*Bilsən kin, o mana nə qədər üqubət verif, heş belə danışmassan*”⁴⁴.

Sapba verməx` (Cəbrayıl) –yolu düzünə qaçmamaq, sağa-sola qaçmaq deməkdir. Sappa sözü Qazax dialektində “əyri-üyrü yol”, Mingəçevir şivələrində isə “qəbrin meyit qoyulan hissəsi” mənasında işlənir.¹⁵

Qulağ eləməx`– suyun istiqamətini dəyişmək, başqa səmtə yönəltmək (Cəbrayıl, Yevlax). –*Suyu qulağ elə getsin bağa* (Yev. Zən.).

2. Yönlük halda olan söz +feil strukturlu frazeoloji vahidlər:

Buruya düşməx` (Cəbrayıl) –ishala düşmək. Buru sözü Cəbrayıl, Gəncə, Zəngilan şivələrində “qarın ağrısı” mənasında işlənir.

---

⁴⁴ Behbudov, S.M. Azərbaycan dili şivələrinin frazeologiya lüğəti. / S.M.Behbudov. – Bakı: Elm və təhsil, – 2011. – s. 70; 252

Tarpına dözməx` (Cəbrayıl) - əzab-əziyyəyə qatlaşmaq, tab gətirmək.

Zopuya getməx` (Şuşa) – yallı getmək, yallı rəqsini ifa etmək. Şivələrində zopu təpməx` variantı qeydə alınmışdır.

3. Təsirlik halda olan söz +feil strukturlu frazeoloji vahidlər:

“Alığın aşırmax (Cəbrayıl) – bakirəliyini almaq. Əhməd qızı qaçıran kimi alığın aşırır.

*Dəfərgəsin döndərməx` (Cəbrayıl) –bəxti gətirməmək. – Atasının ölümü gədənin dəfərgəsin döndərif, heç işi düz gətimir (Cəbrayıl). Bu ifadə Zəngilan şivələrində də işlənir*⁴⁵.

“Tarçığın almax // götüməx' (Cəb., Qu.) ifadəsinə – doyunca yemək, gözü doymaq” anlamlarında rast gəlinir⁴⁶.

Həmlin // həmlini yerə qoymaq – doğmaq, “azad olmaq”; Kıtılın vırmaq – axırına çıxmaq, son qoymaq. Göstərilən nümunələrə əsasən belə qənaətə gəlmək olar ki, Azərbaycan dilinin dialektlərində III şəxs mənsubiyyət şəkilçisindən sonra təsirlik halda -n şəkilçisinin işlənməsi türk dillərinin tarixində mövcud olmuş qədim bir xüsusiyyətin saxlanmasıdır. “Orxon kitabələrinin dilində mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etmiş isimlərə təsirlik halda -ın, -in ,-n şəkilçisi artırılır”⁴⁷.

4. Yerlik halda olan söz +feil strukturlu frazeoloji vahidlər:

Yeddilər üstündə tapmaq (Cəbrayıl) - nəzir-niyazla nail olmaq.
– Bu uşağı yeddilər üsdündə tapbışx.

5. Çıxışlıq halda olan söz +feil strukturlu frazeoloji vahidlər:

Cıbrıxdan çıxmaq (Cəbrayıl) – susuzluqdan yanıb puça çıxmaq. - Bağ susuzluxdan yanıb cıbrıxdan çıxdı. Bu ifadənin “soyundurmaq” anlamında cıbrıx eləmək` variantı Qubadlı şivələrində qeydə alınmışdır.

Gözünən batmaq (əks. ş.) – məhv olmaq, heçə-puça çıxmaq

Ədəbi dildə olduğu kimi dilimizin Qarabağ şivələrində də feili frazeoloji birləşmələrin omonimliyi, sinonimliyi və antonimliyi

---

⁴⁵ Yenə orada, s. 29; 79

⁴⁶ Abbasova, R.A. Azərbaycan dilinin Qubadlı şivələri. / R.A.Abbasova. – Bakı: Çinar –Çap, – 2006. – s. 116

⁴⁷ Əzizov, E.İ. Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyası [Dialekt sisteminin təşəkkülü və inkişafı]. – Bakı: Elm və təhsil, – 2016. – s. 152-153

müşahidə edilir. “*Dilçilik əsərlərində belə vahidlər omonim sabit idiomlar, sinonim sabit idiomlar və antonim sabit idiomlar terminləri ilə də ifadə olunmuşdur*”⁴⁸.

III fəslin III paragrafi “**Frazeoloji birləşmələrin məna növləri**” adlanır ki, bunlar da öz növbəsində **frazeoloji omonimlər; frazeoloji sinonimlər; frazeoloji antonimlər** şəklində qruplaşdırılmışdır.

III fəslin IV paragrafi “**Cümlə sturukturlu frazeoloji vahidlər**” adlanır ki, bu paragrafi da frazeoloji nəqli cümlələr: *Bu sözdəri qatdala qoy palazın altda; Bəxt yatanda quymax da diş yarar; Danışanda ağzına çullu do:şan sığışmır; Birəni bitə yazır (şişirdib danışan, olmayanı danışan); Frazeoloji sual cümlələri - Ma: görə nə qullux? Sən nə qoyuf, nə axdarırsan? (Yev., Ağc., Xankəndi. ş.).*

Göründüyü kimi, Qarabağ şivələrində frazeoloji sual cümlələri də struktur-semantik cəhətdən ədəbi dilimizin eyni quruluşlu vahidləri ilə səsləşir. Bu sual cümlələrinin ədəbi dil normalarına uyğun olaraq bir qismi sual intonasiyası, bir qismi sual əvəzliliklərinin işlənməsi yolu ilə yaranmışdır. Sual cümlələrinin qurulmasında sual ədatlarının işlənməsi üsuluna nisbətən az rast gəlinmişdir.

Elmi tədqiqatın nəticələri dissertasiyanın “**Nəticə**” bölməsində ümumiləşdirilmişdir:

Qarabağ şivələrinin leksikasını araşdırdıqdan sonra biz əldə etdiyimiz elmi nəticələri ümumiləşdirilmiş şəkildə aşağıdakı kimi təqdim edə bilərik:

1. Azərbaycan dilinin digər dialekt və şivələri kimi, Qarabağ şivələri də qədim tarixə malikdir. Qarabağ şivələri mənsub olduğu xalqın tarixini, mədəniyyətini, inam və etiqadlarını, dünyagörüşünü, etnokulturologiyasını, etnik tərkibini və s. əks etdirən ən etibarlı mənbədir. Əhalinin etnik tərkibi, türk etnoslarının ərazidə aborigen olmasının, xalqın formalaşmasında iştirakının uzun sürən tarixi vardır və bu regionun tarixi-coğrafiyası və etnik tərkibinin

---

⁴⁸ Həsənova, N.E. Azərbaycan dilinin Yevlax şivələrinin leksikası. / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis./ – Bakı: – 2010. – s. 116

Azərbaycan türkləri ilə bağlılığı tarixi sənədlərlə və bölgənin toponimlərinin (Qarabağın adı) izahı ilə əldə edilir. Hazırda da Qarabağda yaşayan qarqar, sak, sode, kimi qədim türk tayfalarının izləri Kərimbəyli, Sarıcalı, Afşar, Kəbirli, Xoruzlu, Otuzikilər, Bəhmənli və s. kənd adları qədim türk tayfalarının adlarıdır ki, bunların da oymaqları, obaları var.

2. Qarabağın iqtisadi-coğrafi mövqeyi, təsərrüfat həyatındakı inkişaf şivələrin daimi inkişafına, zənginləşməsinə təkan vermişdir. Bu səbəbdən də Azərbaycanın dialekt sistemində Qarabağ şivələrinin yeri və mövqeyi müəyyənləşdirilmiş və bu şivələr qrupu bütün təsnifatlarda coğrafi baxımdan qərb qrupu şivələri ilə əlaqələndirilmişdir. Bütün bunlarla yanaşı, Qarabağ qrupuna daxil olan şivələrdən ikili xarakter daşıyan keçid şivələr də var (Zəngilan, Qubadlı, Cəbrayıl şivələri).

3. Dilimizin dialektlərində, eyni zamanda Qarabağ şivələrində işlənən və dialekt əlaməti sayılan bir çox xüsusiyyətlər Türkiyədə və digər türk dövlətlərində ədəbi dil səviyyəsində işlənməkdədir.

4. Qarabağ şivələri çoxçalarlı və dolğun leksik tərkibə malikdir. Bu bölgənin danışığında xalqımızın keşmiş adət-ənənəsi, yaşanmış ictimai quruluşların izlərini özündə əks etdirən sözlər, əhalinin həyatı, məişəti, ailə və təsərrüfatı ilə əlaqədar yaratdığı zəngin informasiya tutumuna malik tematik söz qrupları işlənməkdədir;

Qarabağ şivələrində tematik söz qrupları başlığı altında geyim adları, yemək adları, xalq təbabəti leksikası, məişətdə və mətbəxdə istifadə olunan əşyalar qruplaşdırılmışdır. Oyun adları da uşaqların və böyüklərin oyunları kimi çeşidlənmiş, oynanılma qaydaları da izah edilmişdir. Mərasim leksikasında da toy, nişan, yas, adqoydu və s. adətlərin bir törən şəklində həyata keçirilməsi qaydaları şərh edilir və bunlarla bağlı yaranan leksik vahidlər izah edilir.

5. Heyvandarlıq, əkinçilik, bostançılıq və bağçılıqla bağlı sözlər seçilib izah edilmişdir. Qarabağda daha çox inkişaf etmiş maldarlıq və qoyunçuluqla bağlı yuzlərlə söz və ifadələr var ki, ədəbi dillə müqayisədə şivələrin daha dəqiqləşmiş faktları var. Məsələn: rənginə, formasına, cinsinə görə maldarlıq və qoyunçuluqla bağlı peşə-sənət sözləri verilmişdir. Ədəbi dildə yun sözü bir sözlə ifadə

olunduğu halda Füzuli şivəsində yunun iyirmi iki növü qeyd edilmişdir.

6. Qarabağ şivələrində sözlərin məna növləri fəslində çoxmənalılıqla omonimlik arasında olan sözlərə aid maraqlı dil faktları şərh edilmiş və omonimləşmə mərhələsində olan sözlər müəyyənləşdirilmişdir.

İsmi omonim sözlərə: bəlgə, işgil, kərə, kora və s. sözlər nümunə göstərilmişdir. Sifətə aid omonimlərdən: şulum, qolay və boz kimi sözləri göstərə bilərik. Feilə aid omonim olan şaxlamax sözünün izahını qeyd edə bilərik. Sinonimlərə yanaşmada əsas nitq hissələrinə uyğun bölgü aparmışıq. Qarabağ şivələrindən topladığımız antonimlər strukturuna görə komponentləri sadə, düzəltmə və mürəkkəb sözlərdən ibarət sistemləşdirmə əsasında təqdim edilmişdir.

7. Qarabağ şivələrinin Frazeoloji fondun koqnitiv təhlilinə həsr etdiyimiz fəslin mahiyyəti isə Qarabağın dialekt vahidləri əsasında yaranmış frazeoloji birləşmələrin, frazaların semantik təsnifatı onların formal-semantik mütəşəkkillik prinsipi üzrə formalaşmasının əsas göstəricilərindəndir.

8. Tədqiq etdiyimiz şivələrdə ismi frazeoloji vahidlər quruluşca: I növ, II növ, III növ ismi birləşmələr şəklində və mürəkkəb söz quruluşunda formalaşmışdır.

- Qarabağ şivələri birinci tərəfi yönlük, yerlik, təsirlik və çıxışlıq hallarda işlənən sözlərdən ibarət olan feili frazeoloji birləşmələrlə zəngindir;

-Qarabağ şivələrinin frazeoloji-paremioloji vahidləri mənsub olduğu xalqın etnolinqvistik, etnoqrafik, etnokulturoloji cəhətlərini əks etdirən bütöv bir sistemdir. Frazeoloji birləşmələrin, ifadə və ibarələrin olduqca zəngin omonim, sinonim və antonim variantları mövcuddur. Qarabağ şivələrinin frazeoloji leksikasını araşdırdıqdan sonra belə bir nəticəyə gəlirik ki, həmin frazeoloji baza ədəbi dil və dialektlərarası kontakt nəticəsində ədəbi dilimizin lüğət tərkibinin, paremiologiyasının zənginləşməsində əsas qaynaqlardan biridir;

9. Dilimizin frazeoloji vahidlərinin müəyyən bir qismi cümlə şəklində formalaşaraq bitkin bir fikir ifadə edir. “Ayrı-ayrı dillərin frazeologiyası ilə məşğul olan tədqiqatçılar nəqli cümləni xatırladan

belə konstruksiyaları müxtəlif adlarla adlandırmışlar. Dilçilikdə cümlə şəklində mövcud olan frazeologizmlərin də bir qismi məcazilik ifadə edərək paremiyalar adlanır ki, bir çox atalar sözləri paremiyadır. Məsələn: “yaxşılıq elə, minnət qoyma” atalar sözündən fərqli olaraq “Ot kökü üstə bitər” və ya “Od olmasa, tüstü çıxmaz” atalar sözləri paremiyalardır, çünki burada fikir obrazlı ifadə olunub və cümlə tərkibindəki sözlərin ifadə olunan fikirlə birbaşa bağlılığı yoxdur.

Qarabağ şivələrində frazeoloji sual cümlələri də struktur-semantik cəhətdən ədəbi dilimizin eyni quruluşlu vahidləri ilə səsləşir. Bu sual cümlələrinin ədəbi dil normalarına uyğun olaraq bir qismi sual intonasiyası, bir qismi sual əvəzliliklərinin işlənməsi yolu ilə yaranmışdır.

Dissertasiyanın əsas müddələri aşağıdakı tezis və məqalələrdə əks olunmuşdur

1. Məmmədov, H.M. Azərbaycan dilinin dialekt bölməsində Qarabağ şivələrinin yeri // Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVII Respublika Elmi Konfransının materialları, (Konfransın keçirilmə tarixi: 18-19 noyabr 2012-ci il), – Bakı: – 2013, c.1. – s. 308 –312

2. Məmmədov, H.M. Qarabağ şivələrinin məişət leksikası // Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVIII Respublika elmi konfransının materialları, – Bakı: – 19-20 dekabr, 2013, c. 2. – s. 93-95

3. Məmmədov, H.M. Azərbaycan dilinin Qarabağ şivələrinin leksik- semantik sistemində sinonimlərin mövqeyi // – Bakı: Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2017. №2 (102), – s.454 - 459.

4. Məmmədov, H.M. Azərbaycan dilinin Qarabağ şivələrində omonim sözlər // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2017. JVb 19, – s. 210-221

5. Məmmədov, H.M. Azərbaycan dilinin Qarabağ şivələrində omonimlik ilə çoxmənalılıq arasında keçid mövqeyində duran sözlər və onların yayılma arealları // – Bakı: Bakı Avrasiya Universiteti, Sivilizasiya. Elmi-nəzəri jurnal, – 2017. №4 – s. 194-200

6. Məmmədov, H.M. Qarabağ şivələrinin leksik semantik sistemində antonimlərin mövqeyi // Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XXII Respublika elmi konfransının materialları. ADPU, – Bakı: –22-23 noyabr, – 2018, –s.182-185

7. Мамедов, Г.М. Когнитивный анализ Фразеологических единиц Карабахских говоров // – Одеса: Науковий Вісник Міжнародного Гуманітарного Університету. Серія: Філологія, – 2019. Т. 3. Випуск 40, –с. 26 - 30

8. Məmmədov, H.M. Qarabağ şivələrinin tematik söz qruplarına daxil olan yemək adları // Uluslararası Dede Korkut Türk kültürü, tarihi ve edebiyatı kongresi. – İzmir: –2-4 sentyabr, – 2022, c. 2. – s. 631-636

9. Məmmədov, H.M. Qarabağ şivələrinin tematik söz qrupları (Geyim adları) // Azerbaijan: Karabakh III International congress of Modern studies in social sciences and humanities “Year of Shusha-2022”, – Karabagh: 7-10 june, –2022, –s.327-334

10. Məmmədov, H.M. Qarabağ şivələrinin etnoqrafik leksikası // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2023. № 6, – s.176-183

Dissertasiyanın müdafiəsi 28 fevral 2025-ci il tarixində saat 11:00 Sumqayıt Dövlət Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.24 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ5008, Sumqayıt şəhəri, 43-cü məhəllə, Sumqayıt Dövlət Universiteti

Dissertasiya ilə Sumqayıt Dövlət Universitetinin Elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Sumqayıt Dövlət Universitetinin rəsmi saytında (<https://sdu.edu.az/az>) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 28 yanvar 2025-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 23.01.2025

Kağızın formatı: 60*84^{1/16}

Həcm: 38931 işarə sayı

Tiraj: 100